DOI: https://doi.org/10.17355/rkkpt.v34i3.195

Antal Róbert-István*

II. Károly román király és Románia nacionalista megváltásának víziója

Doru Lixandru: *Carol al II-lea, carlismul și carliștii în România anilor 1930*. [II. Károly, a karlizmus és a karlisták az 1930-as évek Romániájában]. București: Corint, 2023, 559 oldal

A román történetírás az elmúlt években elmozdult a leíró politikatörténet felől a román mentalitást, hétköznapokat, a társadalmat, politikai mozgalmakat elemző munkák felé. Jelen kötet szerzője is, az 1987-ben született Doru Lixandru azon új román történésznemzedékhez tartozik, amely nem riad vissza attól, hogy leírja: a két világháború közötti időszak közéletét, főleg a közbeszédet a román nacionalizmus mindent átható ereje, az 1918-at követően megszerzett új tartományok integrálásának problémái, az új tartományokat pedig a román elem jól látható, demográfiai és gazdasági helyzetbe emelése jellemezte. A szerző tézise szerint a korszak gondolkodói a román állam- és nemzetépítés problémáit a kül- és belpolitikai centrifugális erők nyomásával szemben egy antiparlamentáris, reformer, autoriter vezető által irányított nacionalista mozgalommal látták megoldhatónak. Az Európában nem egyedi királyi irányítású nacionalista programot a korban megjelent jobb- és baloldali szélsőséges diktatúrákkal szemben általában az uralkodói centrum alkalmazta. Romániában ezt a mozgalmat a két világháború közötti román nacionalizmus egyik szárnyának, a monarchista, II. Károlyhoz és híveihez köthető modernizáló, az antiliberális, autokratikus eszmerendszert követő, a korszak frazeológiáját követve karlizmusnak nevezték, híveit pedig a karlisták összességének. Társadalmi összetételüket vizsgálva kiderül, hogy a karlisták – a főleg a Kárpátoktól keletre és délre – ún. „regátiak" voltak, akik főleg a központosított nemzetállam és Bukarest túlhatalmának eszméjét képviselték. Csak egy-két jelentős erdélyi, bukovinai és besszarábiai származású volt közöttük, akik főleg királyhűségükkel érdemelték ki a karlisták vezérkarába tartozást: így az erdélyi ügyvéd Valer Pop, a bukovinai egyetemi tanár Ion Nistor és a besszarábiai politikus, Ion Inculeț tekinthető valódi vezető karlistának.

* A szerző történész, levéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Országos levéltára, E-mail: antal_r92@yahoo.com; ORCID: 0009-0001-9011-7928

A kontextus megismeréséhez elkerülhetetlen egy rövid II. Károly életrajz. Az 1893-ban született Károly az „országegyesítő" I. Ferdinánd és neje Mária királyné elsőszülött gyermeke volt. Már az I. világháború során botrányos viselkedésével (dezertált a hadseregből és rangon alul nősült) lett ismert. Ekkori trónról való lemondását azonban apja, Ferdinánd nem fogadta el. Miután válását követően újranősült (a görög királyi házból származó Elenaval), megszületett fia, Mihály. Károly botrányos magánélete ugyanakkor folytatódott: viszonyba keveredett egy zsidó származású román nagyiparos lányával, Elena Lupescuval, akinek kedvéért elhagyta családját, 1925-ben külföldre költözött, és ismételten lemondott a trónról. Ferdinánd 1927-es halálát követően tehát nem elsőszülött fia, Károly, hanem annak fia, Mihály lett a román uralkodó. Ugyanakkor mivel Mihály kiskorú volt, a hatalmat egy régenstanács gyakorolta. II. Károly külföldi emigrációja és 1930-as visszatérése előtt ezeket az életrajzi tényeket szükséges ismerni.

A szerző nyolc fejezetben követi végig ennek a mozgalomnak a történetét. A nyolc részből öt kronologikusan: a karlizmus előzményei (1918–1926), a királyi emigráció évei (1926–1930), a restauráció első évei (1930–1933), a hosszú harmincas évek és út a királyi autoritarizmus felé (1933–1938), végül a királyi diktatúra két évét (1938–1940) elemezve tárgyalja a két világháború közötti időszakot. A maradék három nagy fejezet tematikusan elemzi a karlizmus mibenlétét: például a királyi ideológia kidolgozását a külföldi példák másolásával, így az olasz, francia és német modellek révén, a karlizmus mint a tömeg nemzetiesítésének eszközét a politikai esztétizálása által. (Vagyis II. Károly mint egy színész alkalmazkodott az éppen aktuális helyzethez: katonai egyenruhát vagy román népviseletet öltött, szertartásosan viselkedett, ortodox ikonok előtt térdelt, megcsókolta azokat, hogy ezen gesztusaival a román tömegeket saját víziója szerint integrálja a román nemzetbe.), Végül parancsuralmi királyi rendszert, mint a román nemzet újjászületésének ideológiáját. A kronologikus fejezetek ugyanakkor tematikus alfejezetekre is bomlanak, és ez rendkívül szabályossá, jól követhetővé teszi a szöveget: így a tárgyalt korszak történései mellett minden fejezetben (például a király visszatérése, kulturális tevékenysége, a királyi propaganda stb.) a szerző minden esetben számba veszi a karlizmus legfőbb reprezentánsait, és egy-egy alfejezetben bemutatja azon román értelmiségiek tevékenységét, akik abban az adott időszakban éppen a király legfőbb híveinek számítottak. Így például kiderül, hogy az 1930-as restauráció előtt nemcsak a „klasszikus" karlisták, hanem a román politikai paletta szinte összes szereplője, így a nemzeti parasztpárti Iuliu Maniu is pozitív várakozásokkal tekintett Károly herceg visszatérte elé. De hasonló volt a román nacionalista filozófus, Nae Ionescu esete is, aki 1933-ig fontos királyhű értelmiséginek számított, mígnem ezt követően Vasgárda-szimpátiája miatt kiesett a király kegyeiből, sőt a viszonyuk is megromlott. Ezen alfejezetekben a román köz- és kulturális élet olyan szereplői tevékenységét elemzi a szerző, mint Pamfil Șeicaru újságíró és lapigazgató, Nichifor Crainic

ortodox teológus és filozófus, a szociológus Dimitrie Gusti, az író Cezar Petrescu, a történész Nicolae Iorga vagy éppen a mérnök Mihail Manoilescu.

A két világháború közötti időszak román hétköznapjai, a politikai atmoszféra rekonstruálásához a szerző rengeteg memoárt, azaz a román közélet szinte összes szereplőjének kéziratban maradt és nyomtatásban megjelent emlékiratát felhasználta. Sajnos ezek citálásakor elmaradt a kortárs elméleti- és módszertani irodalom idézése, amely az egotörténetek konstruált jellegére helyezte volna a hangsúlyt, és ez mintha a szerző értelmezéséből is visszaköszönne: a memoárok mint faktológiai források szerepelnek a kötetben. Emellett temérdek levéltári forrással is dolgozott, elsősorban a Román Nemzeti Levéltár Központi Történeti Levéltárából a királyi kamarilla fondjait, valamint központi kormányzati szervek iratanyagát használta. Ugyanakkor a román nacionalista – és innen is elsősorban a karlista – sajtót, például mint a *Lumea Nouă*t, a *Curentul*t, a *Cuvântul*t, a *România*t lapokat is átnézte. A kötet mondanivalóját színesíti az ismert karlistáktól egy-egy majdnem teljes terjedelmében idézett cikk (M. Maniolescu, P. Șeicaru, D. Gusti), amelyekkel a szerző nemcsak a vizsgált ideológiát és az azt vallók nézeteit rekonstruálta, hanem a harmincas évek román közbeszédét is, az azt átható nacionalizmusra és a nemzet újjászületésének kultuszára is rámutatva.

A karlizmus eszmei előzményeiről szólva a szerző számba veszi mind a kül-, mind a belpolitikai mintákat. Ezeket egyrészt a francia és az olasz jobboldali radikalizmusnak, a modernitást és a nacionalizmust is zászlójukra tűző mozgalmakban (olasz fasiszták és az Action Française) találja meg, másrészt a román eszmetörténetben: a parlamentarizmussal elégedetlen, reformer és autokrata vezetőt kereső értelmiségiek (újságírók, kulturális és gazdasági szakemberek, mint például Nae Ionescu, Nichifor Crainic, Pamfil Șeicaru, Mihail Manoilescu stb.) ágyaznak meg a karlizmus ideológiai táptalajának. A külföldi imitációból a karlizmus az autoriter monarchizmus, a racionalizmus, az antiparlamentarizmus és a korszerűsítő reformok elvét adaptálta. Fontos szempont, hogy a szerző szerint a koronaherceg, majd király II. Károly azért lehetett sikeres, azért építhette fel a nemzet újjászületését irányító király (Șef = főnök) imidzsét, mert ő volt az első román anyanyelvű és ortodox hitben megkeresztelt dinasztiatag – lévén, hogy a Hohenzollernek német dinasztia volt.

A szerző meggyőzően bizonyítja, hogy a román nemzetállam létrehozását követően állandó harcban állt a nemzeti célok megvalósításáért, ehhez pedig a már felsorolt nacionalista értelmiség nyújtott segítséget (41-45. oldalszámok). Ugyancsak az első fejezetekben esik szó arról is, hogy II. Károly emigrációs időszaka (1926–1930) alatt a koronaherceg hívének – vagyis karlistának – lenni magával vonta az akkori román államberendezkedéssel való szembenállást is. Végső soron karlisták azok az értelmiségiek maradtak, akik mind a Nemzeti Liberális Párt, mind a Nemzeti Parasztpárt politikájával elégedetlenek voltak, nacionalista indíttatásból pedig a román közigazgatás és a nemzeti térfoglalás elégtelenségét hangoztatták

az új tartományokban. A fennálló problémákat pedig egy erőskezű vezető révén képzelték el – a vezetőt pedig a koronahercegben találták meg. A szerző szerint II. Károly a korszak vezetőinek archetípusa: a társadalom és a politika minden szegmensében saját nézeteit illetően jó szándékú reformer, állandóan a társadalom megváltoztatására alkalmas elemeket keresi. (246.)

Ugyancsak szépen végigvezetett az a gondolat is, hogy a jövendő király az emigrációban felépítette az egyszerű, a mérnöki tudományok, építészet és az államigazgatás iránt érdeklődő kisember mítoszát, amelyet a honi karlisták lapjaikban továbbnépszerűsítettek. Ezzel is magyarázható, hogy a restauráció – vagyis az 1930-as hazatérés – incidensek nélkül zajlott, Károlyt azonnal királlyá koronázták, a régenstanács pedig lemondott jogosítványairól. A szerző szerint valós tömegtámogatottság, létező elvárások jellemezték a román társadalom nem kis szegmensét, az ide tartozók a királyban megváltót, az addigi politikai gyakorlattal szakító embert láttak (81.). Ebből a szerző elemzése alapján ugyanakkor az is következett, hogy a harmincas években a román társadalom és a hangadó értelmiség egyre radikalizálódott, a kihívásokra szélsőséges megoldásokkal válaszolt (82.). A Károly-mítosz következtében kialakult az a nézőpont, hogy a román államot szétfeszítő kihívásokra csakis ő – vagyis egy keménykezű autokrata vezető – tud megoldást találni. A népszerűségét növelő Vasgárdával szemben, amely politikai gyilkosságaival maga is a szélsőséges megoldások híve volt, a karlizmus is radikalizálódott.

A szerző bemutatja azt is, hogy a király népszerűségéhez nemcsak óriási munkabírása járult hozzá – elolvasta és véleményezte a ratifikálásra váró törvénytervezeteket –, hanem a politika esztétizálása is. Tehát II. Károly szívesen szerepelt katonai egyenruhában, ő és a karlisták jó érzékkel mérték fel, hogy a román társadalom egy középkori vajda utódát látja benne: így honosodott meg a parasztkirály, a honvédő király, a templomalapító és -építő király képe is (98–101.). Ugyanakkor az is fontos megállapítása szerzőnknek, hogy 1930-ban és a harmincas évek folyamán a király minden kétséget kizáróan népszerűsége csúcsán állt, ám a királyi diktatúra bevezetését követően az állami propaganda mindent átható működése miatt ennek szintjét már nem lehetett pontosan mérni, a király hatalomkoncentrációját, a politika perszonalizálását viszont igen (131). A román vajda előképének elemzésekor Lixandru még arra is rámutat, hogy ezzel a karlisták egy középkori, osztályfeszültségektől mentes román társadalom vízióját projektálták az 1930-as évekbeli, jelenkori korporatív társadalomképükbe (225).

Fontos szempont, hogy a szerző dolgozatából kiderül: a román parasztság nemzetiesítése, a román nemzetbe emelése már II. Károly kezdeti céljai között szerepelt. Ezt pedig az általa létrehozott, a történetírásban kevésbé kutatott intézményekkel, mint a Fundațiile Culturale Carol és az Institutul Social Român, vagyis a kortárs román szociológiát, fajelméletet és biopolitikát is propagáló személyek (Dimitrie Gusti, Mihail Manoilescu) segítségével már a harmincas évek elején elkezdte meghonosítani. Ez a karlista program végül a „nemzet egészséges újjászületése, a káros

elemektől való megtisztítása" programmal a királydiktatúra időszaka (1938–1940) alatt csúcsosodott ki igazán. Az etnokratikus állam víziója mellett a biopolitika és a társadalommérnökösködés is ebben a két évben lett a mindennapok jellemzője.

A királyi autoriter rendszer alatt – habár az decentralizálást hirdetett – voltaképpen a centralizmus diadalmaskodott a regionalizmusok fölött, amelyhez még az etnokratikus állam és a román nemzetvédelem programja is csatlakozott. A szerző meggyőzően bizonyítja, hogy a karlista államreformok és a román nemzetvédelem programja valójában 1945-öt követően realizálódott. Ekkor ugyanis a tradicionális kisebbségi elitek lefejezésével és a soknemzetiségű tartományok demográfiai mutatóinak megbontásával a román elem az egész országban túlsúlyba került. „A karlista Romániában zajlott társadalommérnöki kísérletek az új politikai status quó-hoz alkalmazkodva tovább éltek a román társadalomban. II. Károly utódai (mindegy, hogy Ion Antonescunak, Gheorghe Gheorghiu-Dejnek vagy Nicolae Ceaușescunak nevezték őket) nemcsak kijelentik, hanem képviselik is az antiliberális állam elvét. Mindannyian az autokrata államvezetés hívei." (404).

A történeti leíró részek mellett a kötet legfontosabb részfejezetei azok, amelyek a román társadalom nacionalista integrálását és mozgósítását elemzik. Ezen alfejezetek főleg az 1933-at követő időszakra fókuszálnak, a legkiforrottabb elemzés pedig természetesen a királyi diktatúra időszakát veszi górcső alá. Itt a legfontosabb a parasztság és az ifjúság integrálásának elemzése, amelyet a karlizmus egyrészt a királyi intézmények (Fundațiile Culturale Carol és az Institutul Social Român) falukutató mozgalmával, közös építkezésekkel és falusi művelődési házak létrehozásával, nacionalista könyvek szétosztásával láttak megoldhatónak.

Másrészt a fiatalság integrálását a Straja Țării (magyarul Ország-őrség, a levente- és a cserkészmozgalom ötvözete) létrehozásával kívánták megvalósítani. A Straja Țării szervezettel nemcsak a fiatalság nacionalista és monarchiához hű nevelését, hanem a karlizmussal ellenséges szélsőséges politikai mozgalmaktól (legionáriusok és kommunisták) való eltávolítását is meg kívánták oldani (150–153). Fontos arra is felhívni a figyelmet, amire a szerző is figyelmeztet elemzése során: a Straja Țării, valamint a karlisták egyéb ifjúsági mozgalmai (a falujáró egyetemisták) és a Vasgárda társadalmi akciói között (építőtáborok, saját szövetkezeti mozgalom, a falvakban templomok, utak építése, kutak ásása, higiéniai programok stb.) szinte teljes azonosság van. Sőt, mi több, a Vasgárda, a Straja Țării és a gusztiánius szociológia ugyanazt a nyelvet használta, „Románia nacionalista újjászületését" propagálta (157). Ugyanakkor a korszak diskurzusát elemezve az is fontos megállapítása Doru Lixandrunak, hogy az 1938-tól intézményesült korporatizmus azzal az üzenettel operált, hogy a korábbi parlamentáris rendszer – amely korrupt, lefizethető, csak kevés kiváltságos személy (kiváltságosok kis csoportja) érdekérvényesítését szolgálta – helyett a jelenlegi állam vezetésében szerepet kapnak a korábban félreállított elemek is: a munkásság és a parasztság (192). Az 1938–1940 közötti időszakot elemezve szerzőnk elemzéséből ugyancsak

kiderül, hogy az alulról jövő romanizálási indítványokat a király kihasználta, mert így saját hatalmát és népszerűségét is növelhette. S mint korábban említettem, II. Károly maga is román ortodox nacionalista volt, ezért nem okozott problémát számára ezen törekvések élére állni (269).

A karlizmus politikai megszemélyesítése következtében az országot 1940-ben szétfesztítő külpolitikai eseményeket követően (Besszarábia, Észak-Erdély és a dél-dobrudzsai, Bulgáriának átadott Cadrilater elvesztése) a román társadalom természetesen a király személyében találta meg a bűnbakot. Mint a szerző azt meggyőzően bizonyítja, az 1920-as évektől felépített honvédő román nacionalista parasztkirály képét a területi veszteségek szinte napok alatt magukkal rántották a mélybe. Ugyanakkor az is fontos megállapítása Lixandrunak, hogy II. Károly sohasem egyedül döntött: mindig a királyi kamarilla többségi szavazata határozta el egy-egy külpolitikai kérdésben a követendő irányvonalat (317). Így a nemzetmegváltó (*Salvator*) imidzs se lett tartható: II. Károly számára csak a trónról való lemondás maradt, amelyet 1940. szeptember 6-án meg is tett.

Összességében a kötet jó politika-, eszmetörténeti elemzés, de a szerző mintha elsiklott volna afölött, hogy a „jó szándékú" karlista reformok ellenére a romániai adminisztráció és a politikacsinálás mikéntje változatlan maradt: az országban megmaradt a nepotizmus és a korrupció, hiába szervezték át a közigazgatást, hoztak antikorrupciós és az etnikai románságot pozitívan diszkrimináló törvényeket. Végezetül a szerző az utolsó mondatokban felveti a karlizmus még kutatható témáit: így például szerinte a kisebbségi nyelven beszélő történészek megvizsgálhatnák azt, hogy „a Nagy-Romániában élő nem román lakosság hogyan viszonyult a monarchia növekvő autoritarizmusához és román nacionalizmusához". Ezzel a kisebbségi történészek számára is adott a munka – ugyanis Mikó Imre 1938–1940 közötti tevékenységén és a dél-erdélyi magyarság 1940–1944 közötti történetét vizsgáló szöveggyűjteményben az 1938–40 közötti időszakra utaló előzményeken kívül – a romániai magyarságnak a karlista állampártba, a Frontul Renașterii Naționalebe (FRN) való integrációjáról nem sokat tudunk.